

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Шахов Владислав Володимирович

УДК 159.922.8:159.923.2 (043.5)

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ
ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Реферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Лисянська Таїса Миколаївна,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
професор кафедри соціальної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Мороз Людмила Іванівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
професор кафедри психології;

доктор психологічних наук, доцент
Столярчук Олеся Анатоліївна,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка,
професор кафедри психології особистості
та соціальних практик.

Захист відбудеться «14» травня 2024 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

Реферат розісланий «12» квітня 2024 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Демократичний поступ вітчизняного суспільства ставить вимоги до розвитку компетентної й відповідальної особистості, здатної до професійної й особистісної самореалізації протягом життя. Ці завдання безпосередньо пов'язані з розвитком у студентства професійної самосвідомості як інтегративної характеристики особистості, що забезпечує успішність її професійного становлення як під час навчання у ЗВО, так і в подальшій фаховій самореалізації.

У сучасній вітчизняній психології становлення самосвідомості особистості розглядається у зв'язку з процесом привласнення цінностей, зразків поведінки, які формують особистість на її життєвому шляху (С. Максименко, М. Іванчук, Н. Чепелева); активністю, що є основою розвитку особистості як суб'єкта (О. Сафін, Т. Титаренко, Н. Шевченко); ідеєю розвитку «Я» людини завдяки осмисленню таких її граней (ідеальне, іманентне, трансцендентне (Н. Гузій, З. Карпенко, В. Кузьменко); зі здатністю відображати навколишній світ і творити його в собі (В. Волошина, Т. Андрущенко, Н. Пов'якель, В. Чорнобровкіна); психологічними механізмами становлення й самореалізації особистості в процесі життєдіяльності (М. Боришевський, Л. Долинська, С. Максименко, Н. Шевченко).

Окремі наукові дослідження безпосередньо присвячені вивченню розвитку професійної самосвідомості в студентському віці, де предметом аналізу є вплив навчально-професійної діяльності на професійно-особистісне становлення майбутніх фахівців соціономічних професій (І. Булах, В. Волошина, Л. Головей, Н. Гузій, Л. Долинська, Т. Лисянська, Л. Орбан-Лембрик, О. Сергєєнкова, О. Темрук, Н. Шевченко та ін.).

Ряд психологічних, педагогічних наукових досліджень щодо становлення професійної самосвідомості виконані в контексті професійної підготовки фахівців різних спеціальностей: педагогів (С. Васьківська, В. Галузьяк, С. Дьяков, Н. Метельська, Л. Римар, К. Шамлян та ін.), економістів (К. Добровольська), інженерів (Ю. Корсун, Н. Мащенко), медиків (С. Мисловська, Т. Темерівська), фармацевтів (Н. Шварп), юристів (Р. Каламаж), військовослужбовців (М. Сафін, М. Федотова, Г. Штефаніч), психологів (В. Волошина, Н. Видолоб, Я. Катюк, Н. Митрофанова, Н. Шевченко).

Разом з тим, констатуємо відсутність цілісного аналізу соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, виявлення й врахування яких сприятиме успішності їхньої професіоналізації на етапі фахового навчання. Таким чином, соціальна та наукова значущість проблеми та її недостатнє вивчення в психологічній науці зумовили вибір теми нашого дослідження: *«Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дослідження входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та кафедри соціальної психології

Українського державного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти» й затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 13 від 26.06. 2014 р.)

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, розробити й апробувати програму її розвитку.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні **завдання:**

1) здійснити теоретичний аналіз проблеми становлення професійної самосвідомості майбутніх фахівців;

2) визначити й обґрунтувати структурно-функціональні характеристики та чинники професійної самосвідомості майбутніх психологів;

3) дослідити соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів;

4) розробити й апробувати програму розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів.

Об'єкт дослідження: професійна самосвідомість студентів-психологів.

Предмет дослідження: соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів.

Методи дослідження:

– *теоретичні:* аналіз, узагальнення, систематизація психологічних джерел з метою з'ясування сутності, структури і критеріїв становлення професійної самосвідомості студентів; теоретичне моделювання з метою розробки моделі професійної самосвідомості майбутніх психологів;

– *емпіричні:* спостереження, експеримент, анкетування, контент-аналіз, тестування, використаних для вивчення динаміки структурних компонентів і соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів; стандартизовані опитувальники та спеціальні психодіагностичні методики: «Методика діагностики професійного Я-образу» (авт. О. Сергеєнкова); «Методика діагностики професійної самооцінки» (авт. О. Столярчук); «Методика діагностики самоконтролю у спілкуванні» (авт. М. Снайдер); Методика вивчення мотивів навчальної діяльності (авт. К. Замфір); Методика «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокіч); Методика «Шкала вимірювання рівня самоповаги» (авт. М. Розенберг);

– *кількісної обробки даних:* визначення середніх значень і відсоткових співвідношень, ранжування, дисперсійний і кореляційний аналізи, що використовувались з метою вивчення детермінації професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, параметричний метод порівняння даних, спрямований на перевірку ефективності формувального впливу; програмний пакет SPSS 27.0 для автоматизованої обробки одержаних даних;

– *інтерпретаційних:* якісний аналіз, встановлення структурних зв'язків, що мали на меті деталізацію чинників і компонентів професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, узагальнення даних, яке забезпечувало виявлення найбільш

суттєвих чинників становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів.

База дослідження. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Український державний університет М. П. Драгоманова. Дослідження проводилось зі студентами 1-4 курсів упродовж 2014-2022 р.р. Остаточна вибірка склала 360 майбутніх психологів, з них – 292 особи жіночої статі та 68 осіб чоловічої статі.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що професійна самосвідомість в звичайних умовах навчального процесу у ЗВО формується спонтанно під впливом сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників, а її підвищення можливе як безпосереднім шляхом через формування складових структурних компонентів професійної самосвідомості, так і опосередкованим шляхом через підвищення чи зниження впливу виявлених психологічних чинників.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* визначено поняття професійної самосвідомості майбутнього психолога як відносно стабільної цілісної підструктури особистості, що забезпечує її професійне становлення та самореалізацію у професійній сфері на основі усвідомлення фахових вимог, власних можливостей і емоційно-ціннісного ставлення до себе як представника професійної спільноти; досліджено психологічні особливості становлення професійної самосвідомості практичного психолога впродовж підготовки бакалавра за його складовими: когнітивний, емоційний, поведінковий; виявлено інтегрований характер формування професійної самосвідомості практичного психолога в процесі професійної підготовки та якісні кореляційні зв'язки між її компонентами; визначено вплив зовнішніх (зміст професіограми психолога, наставництво викладачів, зразки діяльності професіоналів) та внутрішніх психологічних чинників (зміст Я-концепції, навчально-професійну мотивацію, ієрархію ціннісних орієнтацій студентів-психологів) на становлення професійної самосвідомості практичного психолога; обґрунтовано модель та програму розвитку професійної самосвідомості майбутнього психолога шляхом актуалізації психологічних чинників засобами активного соціально-психологічного навчання,

- *поглиблено та розширено* наукові уявлення про сутність понять «професійна самосвідомість», «професійна самосвідомість майбутнього психолога» «соціально-професійна ідентифікація», «професійна Я-концепція», «професійний Я-образ»;

- *набули подальшого розвитку* наукові положення про зміст і структурно-функціональні характеристики самосвідомості, а також роль професійної самосвідомості у становленні особистості фахівця-психолога.

Практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що апробований пакет психодіагностичних методик для вивчення соціально-психологічних чинників професійної самосвідомості в студентському віці, а також авторська програма розвитку професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів засобами актуалізації їх особистісних ресурсів та розроблені за результатами теоретичного й експериментального дослідження методичні рекомендації щодо розвитку професійної самосвідомості особистості студентського

віку можуть бути використані викладачами, психологами, соціальними працівниками психологічних служб закладів вищої освіти для їх практичної роботи зі студентами з метою актуалізації їх професійної самосвідомості. Матеріали дослідження можуть бути використані для змістового забезпечення таких навчальних дисциплін, як «Соціальна психологія», «Конфліктологія», «Психологія розвитку та вікова психологія», «Психологія вищої школи», спецкурсу «Розвиток професійної самосвідомості студентства».

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження є самостійним внеском автора у вирішення проблеми становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів. Ідеї співавторів опублікованих праць у дисертації не використовуються. Особистий внесок дисертанта у публікаціях, підготовлених у співавторстві з Volodymyr Shakhov, Natalia Lebedieva [3], у співавторстві з Bessaraba O., Melnyk I. [5] та ін., у співавторстві з Volodymyr Shakhov, [6], у співавторстві з Shakhov Volodymyr, Mazai Lada [7], у співавторстві з В. І. Шаховим [8], [10], [11], [12], [13], [14] автору належать результати емпіричного дослідження та їх інтерпретація.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювались, обговорювались й отримали схвалення на 4 Міжнародних та 6 всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2014-2022), засіданнях кафедри соціальної психології НПУ ім. М.П. Драгоманова (2014-2016).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Дрогобицького державного педагогічного університету (довідка № 840А від 09.09.2021р.), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка № 01-121/01/27.3/1342 від 26.10.2021 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №529 від 31.05.2023 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 184/04 від 31.08.2023).

Публікації. Зміст та результати дисертаційної роботи відображено в 27 публікаціях автора, з них: 1 стаття у виданні, яке індексується в наукометричній базі Web of Science; 2 одноосібні статті та 1 стаття у співавторстві у наукових фахових виданнях, які включені до затвердженого МОН України переліку; 2 статті у зарубіжних наукових виданнях, 7 статей у колективних монографіях, 14 статей апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації зумовлена логікою дослідження й складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (284 найменувань, із них 48 – іноземною мовою) та 4 додатків (на 33 сторінках). Основний зміст дисертації викладено на 230 сторінках. Робота містить 16 таблиць та 33 рисунки на 46 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми з позицій підготовки майбутніх психологів як активних суб'єктів професійного становлення, визначено

об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено дані про її апробацію та впровадження результатів у освітню діяльність закладів вищої освіти, дані про публікації, структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «*Теоретичні засади проблеми становлення професійної самосвідомості студентів-психологів*» викладено результати здійсненого теоретико-методологічного аналізу тлумачень поняття професійної самосвідомості зарубіжними та вітчизняними психологами, охарактеризовано альтернативні підходи до її психологічної структури, презентовано структурно-процесуальну модель становлення професійної самосвідомості студентів-психологів, яка включає зовнішні та внутрішні соціально-психологічні чинники та результати її становлення.

На підґрунті аналізу вітчизняних наукових джерел встановлено, що у психологічних і педагогічних дослідженнях проблема професійної самосвідомості розкривається через різні аспекти: особистісно-орієнтованого навчання (І. Бех), професійної діяльності (Л. Долинська, В. Рибалка, Ю. Швалб, Н. Шевченко), регуляції та саморегуляції довільної активності (У. Михайлишин, О. Хохліна, М. Яцюк). Соціально-психологічний аспект проблеми самосвідомості представлений у працях В. Волошиної, Л. Долинської, В. Петренка, П. Чамати, Н. Шевченко.

З'ясовано, що проблеми структурно-функціональних характеристик професійної самосвідомості широко презентовані в роботах вітчизняних науковців М. Боришевського, В. Галузьяка, Р. Каламаж, О. Москаленко, В. Рибалки, С. Ставицької, О. Столярчук, О. Туриніної, П. Чамати, Ю. Швалба, В. Юрченка та ін. Професійна самосвідомість – це, з одного боку, процес самоусвідомлення, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до себе як до представника відповідної професії, з іншого – це результат самоусвідомлення, тобто сформований відносно стійкий комплекс уявлень і ставлень щодо себе як фахівця.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення проблеми соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів дав підстави тлумачити професійну самосвідомість як підсистему загальної самосвідомості особистості, яка конкретизується і виявляється у сфері професійної діяльності (О. Васильєва, І. Галян, В. Рибалка, Ю. Швалб, Н. Шевченко).

За результатами вивчення наукових праць та виходячи з предмету нашого дослідження, було визначено *професійну самосвідомість майбутнього психолога як відносно стабільну цілісну підструктуру особистості, що забезпечує її професійне становлення та самореалізацію у професійній сфері на основі усвідомлення фахових вимог, власних можливостей і емоційно-ціннісного ставлення до себе як представника професійної спільноти.*

Доведено, що становлення професійної самосвідомості розпочинається під час вибору професії випускником школи й активізується упродовж фахового навчання (В. Волошина, Н. Видолоб, Л. Подоляк, Н. Шевченко, В. Юрченко). Розвиток професійної самосвідомості тісно пов'язаний з якістю професійної підготовки, професійним становленням фахівця, зі зростанням професійної майстерності (Л. Долинська, Г. Радчук, Н. Гузій, В. Панок, Л. Подоляк, Л. Римар).

Узагальнивши наукові погляди ряду дослідників, було виокремлено структурні компоненти професійної самосвідомості: когнітивний, що забезпечує функцію самопізнання, емоційний, що відображається в самоставленні та конативний, що виявляється в саморегуляції особистості (О. Видолоб, Л. Кльоц, Ю. Корсун, Ю. Чемодурова, Г. Чередник). На підставі виокремлених структурних компонентів було сконструйовано модель становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів, яка містить її компоненти, функції, етапи і чинники становлення.

Багатовекторність і полідетермінованість становлення професійної самосвідомості особистості передбачає тісну взаємодію чинників цього процесу (В. Галузяк, К. Добровольська, Р. Каламаж, О. Москаленко, О. Столярчук).

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив нам диференціювати соціально-психологічні чинники становлення самосвідомості, зокрема зовнішні, джерелом яких є соціальний вплив (спонтанний чи керований) і внутрішні, локалізація яких знаходиться в особистості майбутнього фахівця.

Серед зовнішніх чинників вітчизняний дослідник Н. Найдьонов виокремлює престижність професії, Л. Подшивайлова називає професіограму майбутнього фахівця. Одним із важливих зовнішніх чинників професіоналізації особистості на етапі її фахового навчання такі науковці як В. Семиченко, М. Марусинець, Д. Супрун вважають освітню парадигму закладу вищої освіти. На важливість такого зовнішнього чинника як наставництво викладачів і зразків діяльності професіоналів наголошують О. Столярчук, В. Юрченко.

У процесі становлення професійної самосвідомості майбутнього психолога під час фахового навчання до зовнішніх соціально-психологічних чинників долучаються внутрішні, утворюючи синергетичну взаємодію всієї детермінації. Базовим чинником, який фігурує ще на старті професіогенезу особистості, є мотивація вибору нею професії психолога. У ході проведених наукових досліджень Н. Мосол, О. Сорокіною О. Столярчук вдалося виявити провідні групи мотивів вибору професії, які, на їхню думку, і детермінують в подальшому професійне становлення майбутнього психолога. Американський психолог F. Rice, а також вітчизняні дослідники З. Карпенко, О. Ямницький тлумачать професійно-ціннісні орієнтації як відносно стійку систему спрямованості особистості на майбутню фахову діяльність, а отже вважають їх одним із провідних чинників становлення професійної самосвідомості. Зважаючи на обґрунтовану науковцями І. Андрійчук, Л. Подоляк, В. Юрченко тезу про особистісну самосвідомість як фундамент для становлення професійної, правомірним розглядати зміст Я-концепції як один із внутрішніх чинників становлення фахової самосвідомості. Саме рівень рефлексивності майбутнього психолога, на думку О. Столярчук та О. Сергеєнкової, стає підґрунтям для активізації потреб у самоздійсненні та саморозвитку. Для майбутнього фахівця на думку, Т. Титаренко, О. Мерзлякової та С. Кузікової прагнення до саморозвитку є цінним індикатором успішності фахового становлення загалом, а також потужним внутрішнім соціально-психологічним чинником становлення фахової самосвідомості.

Виходячи із вимог до професії психолога, нами було зроблено припущення, що становлення професійної самосвідомості майбутнього фахівця психолога зумовлюється комплексом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх чинників становлення професійної самосвідомості майбутнього психолога, припускаємо, що провідними будуть: соціальний престиж професії, професіограма психолога, освітня парадигма ЗВО, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів, а серед внутрішніх психологічних чинників: мотивація вибору професії, навчально-професійно мотивація, ціннісні орієнтації, зміст Я-концепції, рівень рефлексивності та прагнення до саморозвитку. Визначені теоретичні положення та припущення про чинники професійної самосвідомості і було покладено в основу емпіричного дослідження на констатувальному експерименті нашої роботи.

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних особливостей становлення професійної самосвідомості у студентському віці» викладено аналіз результатів емпіричного дослідження динаміки та детермінації становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Завданнями констатувального етапу було визначення особливостей прояву структурних компонентів професійної самосвідомості, знаходження взаємозв'язків між структурними компонентами майбутніх психологів, емпіричне вивчення зовнішніх і внутрішніх чинників та виявлення їх впливу становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Перший крок констатувального дослідження спрямовувався на вивчення змісту та динаміки структурних компонентів професійної самосвідомості студентів-психологів. Як у першому розділі було зазначено, професійну самосвідомість ми досліджували за когнітивним, емоційним та конативним компонентами. Провідними показниками когнітивного компоненту були визначено Я-образ, емоційного – самооцінку, конативного – комунікативний самоконтроль.

Згідно даних, представлених у таблиці 1, бачимо, що усі показники кожного із трьох критеріїв змінюються. Найкращою, хоча й нелінійною в процесі фахової підготовки, є динаміка рівнів сформованості професійного Я-образу, як ключового показника когнітивного компоненту професійної самосвідомості, який визначався нами шляхом використання методики «Діагностика рівня сформованості професійного Я-образу (авт. О. Сергєєнкова).

Таблиця 1.

Динаміка становлення структурних компонентів професійної самосвідомості студентів-психологів

Структурні компоненти та показники	Курси (1, 2,3,4)	Рівні					
		Низький		Середній		Високий	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
Когнітивний (Я-образ)	1	8	1,98	162	45,01	190	53,01
	2	1	0,2	166	45,7	193	54,1
	3	3	1,01	148	41,02	209	57,97
	4	1	0,20	97	26,90	262	72,90
Емоційний (самооцінка)	1	16	4,22	172	47,89	172	47,89
	2	14	3,96	252	69,23	94	26,81

	3	36	10,00	180	50,00	144	40,00
	4	50	14,00	144	40,00	166	46,00
Конативний (комунікативний самоконтроль)	1	43	12,00	151	42,00	166	46,00
	2	43	12,00	173	48,00	144	40,00
	3	36	10,00	174	49,00	150	42,00
	4	50	14,00	122	34,00	188	52,00

Природно, що на початку фахового навчання формування професійного Я-образу студентів-психологів лише стартує, хоча більше половини з них вже мають досить чітке уявлення про власні особистісно-професійні характеристики. Про це свідчить значна кількість носіїв високого рівня професійного образу «Я» (53,00%). Натомість, лише 2,00% досліджуваних нами першокурсників, є носіями низького рівня. Упродовж фахового навчання відбувається збільшення носіїв високого рівня професійного образу «Я», що свідчить про деталізацію та поглиблення студентами-психологами обізнаності щодо власних фахових характеристик.

Виявлено суперечливий характер формування професійної самооцінки через значну кількість носіїв неадекватного рівня. Так, зафіксовано висхідну тенденцію щодо чисельності носіїв низького рівня самооцінки упродовж другої половини фахового навчання (від 4,00% на першому і другому курсах до 10,00% на третьому курсі та 12,00% на четвертому). На нашу думку, це пояснюється труднощами, які виникли в окремих студентів у процесі навчання чи особистого життя та викликали проблеми адаптації та самоідентифікації. Водночас схожі, але не такі травматичні за наслідками проблеми можна прогнозувати й у другокурсників, серед яких відбулось різке зростання вибірки носіїв середнього рівня (від 47,89% до 69,23%) за рахунок зменшення кількості носіїв високого рівня самооцінки (від 47,89% до 26,81%). У другій половині фахового навчання розподіл цих вибірок дещо покращується за рахунок зростання кількості носіїв високого рівня загальної самооцінки.

Динаміка розподілу студентів за рівнями комунікативного самоконтролю, що репрезентує конативний компонент професійної самосвідомості студентів-психологів, і визначалася за допомогою «Методики діагностики самоконтролю у спілкуванні (авт. М. Снайдер), є загалом стабільною під час фахового навчання (табл. 1).

Виявлено загалом рівномірний розподіл загальної вибірки майбутніх психологів (трохи більше 40%) на носіїв середнього та високого рівня комунікативного самоконтролю впродовж перших трьох років бакалаврського навчання. Однак лише трохи більше половини (52,00%) випускників-психологів мають високий рівень комунікативного самоконтролю.

Внаслідок застосування кореляційного аналізу виявлено пряму кореляцію між професійним Я-образом і самооцінкою фахових умінь і навичок (результат) ($r=0,137^*$), самооцінкою професійних переконань (результат) ($r=0,256^{**}$), самооцінкою професійно значущих якостей (результат) ($r=0,253^{**}$) майбутніх психологів (r – значення коефіцієнту Пірсона, статистична значущість: «**» – $p \leq 0,01$, «*» – $p \leq 0,05$). Також зафіксовано прямі кореляційні зв'язки між рівнем самоконтролю та самооцінкою професійних переконань (результат) ($r=0,198^*$), самооцінкою професійно значущих якостей (результат) ($r=0,208^*$). Ці прямі

кореляційні зв'язки виразно свідчать про інтегрований характер формування професійної самосвідомості студентів-психологів.

Для виявлення повномірної картини детермінації становлення професійної самосвідомості покроково досліджувались спочатку зовнішні, а потім внутрішні чинники. Встановлено, що більшість опитаних студентів вважають професію психолога престижною як у межах вітчизняного суспільства (69,03%), так і для себе персонально (63,12%). Однак 10,05% майбутніх психологів не вважає обраний фах престижним для себе. Виявлено, що більшість студентів (61,04%) оцінили свою обізнаність з професіограмою психолога як високу, але не пов'язують її з фаховою самосвідомістю. При цьому встановлено, що провідними джерелами знань професіограми для респондентів є інформація від викладачів і з наукової психологічної літератури та підручників. Самого психолога, за даними дисперсійного аналізу, студенти уявляють як самоактуалізованого соціального інтроверта з розвиненими інтелектом і професійною компетентністю, що приймає себе й іншого. Дисперсійний аналіз засвідчив, що провідними зовнішніми чинниками становлення професійної самосвідомості студентів постають професіограма психолога, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів. Встановлено, що більшість опитаних студентів сприймають викладачів як освітніх партнерів (52,02%) і взірців психолога-професіонала (66,07%), однак при цьому 36,12% респондентів не визнають супроводу їхнього професійного становлення педагогами вищої школи.

При вивченні внутрішніх чинників становлення професійної самосвідомості з'ясовано, що провідними мотивами вибору професії опитаними студентами є бажання вдосконалювати знання з психології, допомагати людям і будувати успішну кар'єру. Зафіксовано, що серед навчально-професійних спонук майбутніх психологів домінують фахово орієнтовані та пізнавальні мотиви, як-от: прагнення забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності, стати висококваліфікованим фахівцем, набути глибоких і міцних знань, отримувати інтелектуальне задоволення та розвивати здібності. Ієрархію термінальних цінностей майбутніх психологів очолили сприятливі для професійної діяльності цінності – впевненість у собі, щастя інших і творчість. Значущими для студентів-психологів інструментальними цінностями виявлено дбайливість, толерантність, широту поглядів і ефективність у справах.

При вивченні Я-концепції майбутніх психологів зафіксовано їхню ідентифікацію себе зі статусом студента і/чи майбутнім фахом у змісті образу «Я». Встановлено, що домінуюча частина досліджуваних є носіями середнього рівня оцінки, сили й активності характеристик Я-образу.

Більшості майбутніх психологів властивий середній рівень загальної самооцінки, самоповаги та прагнення до саморозвитку, показники яких зростають до завершення фахового навчання. Домінуючою за чисельністю є вибірка студентів – носіїв середнього рівня показника рефлексивності, переважаюча кількість якої зберігається упродовж фахового навчання

Виявлено, що провідними внутрішніми чинниками становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів є їхня Я-концепція та навчально-

професійна мотивація, також важливу сенсожиттєву роль відіграє ієрархія ціннісних орієнтацій студентів.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність здійснення цілеспрямованого психологічного супроводу становлення професійної самосвідомості, а в його межах – розробки комплексної програми, спрямованої на оптимізацію педагогічного впливу на становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, а також актуалізацію особистісного потенціалу студентів для розвитку структурних компонентів їхньої професійної самосвідомості.

У **третьому розділі** *«Активізація особистісних ресурсів розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів»* доведено актуальність і прикладну значущість цілеспрямованого супроводу становлення професійної самосвідомості студентів-психологів, обґрунтовано та презентовано модель (рис.1.) та програму розвитку професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів; проаналізовано результати апробації програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів засобами актуалізації їх особистісних ресурсів.

Рис. 1. Структурно-процесуальна модель розвитку професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів.

Розроблена модель розвитку професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів включає в себе форми роботи, виявлені нами соціально-психологічні чинники, актуалізація яких безпосереднім шляхом впливає на структурні компоненти і досягається рівень сформованості професійної самосвідомості.

При розробленні змісту експериментальної програми з розвитку професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів у напрямі актуалізації соціально-психологічних чинників, які детермінують становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів, ми опиралися на ключові положення системного (О. Скрипченко), особистісно-орієнтованого підходів (І. Бех, Р. Асаджіолі,

А. Маслоу, К. Роджерс), суб'єктно-діяльнісного підходу (Г. Балл, М. Боришевський, С. Максименко, В. Татенко), теоретико-методичні засади активного соціально-психологічного навчання (Є. Кучеренко, Т. Яценко), концепції психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх психологів (С. Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Чепелева та ін.), в яких було доведено, що професійну самосвідомість можна розвивати засобами активного соціально-професійного навчання.

Зважаючи на виявлений на констатувальному етапі дослідження факт потужного впливу наставництва викладачів як важливого зовнішнього чинника становлення професійної самосвідомості студентів-психологів, первинним вектором апробації програми розвитку їхньої професійної самосвідомості постала реалізація мотиваційно-едукативної роботи з педагогами групи забезпечення освітньої програми «Психологія» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Для цього було проведено семінар-практикум з 23-ма викладачами, що мав на меті активізацію та поглиблення їхньої обізнаності з функціями і практичними техніками розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів.

Другим, провідним вектором реалізації програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів постало проведення тренінгу активізації їх особистісних ресурсів, здійснене на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського зі студентами 4 курсу спеціальності «Психологія», по 25 студентів експериментальної та контрольної груп. Пріоритет роботи саме з випускниками-психологами зумовлений особливою важливістю цілеспрямованого супроводу становлення їхньої професійної самосвідомості на етапі завершення бакалаврського навчання та близькими перспективами початку фахової діяльності.

Програма соціально-психологічного тренінгу складалася з 15 тренінгових занять, які проводилися двічі на тиждень тривалістю 4 години кожне та супроводжувались проведенням індивідуальних і групових бесід, а також міні-лекцій, диспутів, різноманітних вправ. Загальний обсяг програми склав 90 годин, з яких 56 годин становила тренінгова діяльність, а 34 години – робота студентів за рекомендованим планом завдань для самостійного виконання.

Реалізація авторської програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів шляхом актуалізації їх внутрішніх ресурсів передбачала проведення соціально-психологічного тренінгу і проходила такі послідовні етапи:

I етап – *мотиваційний* – активізація мотивації значущості розвитку професійної самосвідомості для фахового становлення та особистісно-професійної самореалізації.

II етап – *розвивальний* – передбачав організацію тренінгової роботи, метою якого була актуалізація внутрішніх чинників становлення професійної самосвідомості особистості: розвиток мотивації навчально-професійної діяльності, ціннісних орієнтацій, змісту Я-концепції, рефлексії та прагнення до саморозвитку.

III етап – *рефлексивний* – здійснення рефлексії власних особистісних професійно важливих якостей, усвідомлення професійного досвіду й особистісних надбань та їх значущості для подальшого розвитку власної професійної самосвідомості.

**Програма розвитку професійної самосвідомості
майбутніх психологів в закладах вищої освіти**

Назва етапу	Мета заняття	Форми та методи роботи
Орієнтувальний (2 заняття - 8 год.)	Усвідомлення потреби в саморозвитку. Розкриття змісту понять «професійне становлення», «самосвідомість», «Я-концепція» «Я-образ», «професійна самосвідомість»	міні-лекція, вправи на знайомство, групова дискусія, ведення щоденника,
	Висвітлення функцій, структури та особливостей розвитку професійної самосвідомості в студентському віці; виявлення та рефлексія індивідуальних психологічних особливостей	
Розвивальний (10 занять – 40 год.)	Розвиток професійної самосвідомості; самоусвідомлення різних станів власного «Я»: «Я-реальне», «Я- ідеальне»	психотехніка «казка», візуалізація, асоціативні техніки, ведення щоденника,
	Самоаналіз уявлень про себе та узгодження складових самооцінки; аналіз власних цінностей, пріоритетів і професійних ціннісних орієнтацій; з'ясування суперечливих цінностей та їх корекція	мозковий штурм, ретроспективний аналіз своєї історії, незакінчених речень
	Розкриття внутрішнього потенціалу студентів, усвідомлення сильних сторін особистості; створення позитивного Я-образу, розвиток самоконтролю; усвідомлення вміння довільно керувати власним емоційним станом	вправи-релаксації, вправи- моделювання, міні-лекції, медитації-візуалізації, ситуаційно-рольові ігри
	Розвиток рефлексії власних особистісних професійно важливих якостей; формування позитивного самоствавлення та самоприйняття; підвищення рівня самоповаги; вдосконалення навичок саморегуляції власних емоційних станів	позитивний самодіалог, практика ідентифікації негативних мимовільних думок
	Усвідомлення своїх індивідуальних та особистісних якостей, розширення уявлень про Я-образ та Я-концепцію; виявлення та усвідомлення особистих життєвих та професійних цінностей	метафоричні історії, групові творчі завдання, групова рефлексія
	Вивчення особистісних якостей; розвиток навичок самопізнання та позитивного самоствавлення; розвиток умінь самоконтролю й довільної регуляції власної поведінки	вправи на розвиток гнучкості поведінки, афірмація, візуалізація, метафоричні асоціативні карти
	Усвідомлення власної суб'єктності в професійному становленні; з'ясування своїх ключових професійних цілей, усвідомлення мотивації та способів їх досягнення	групова рефлексія, групові дискусії, технологія GROW моделі
	Аналіз змісту й особливостей самоствавлення, орієнтація на позитивне відношення до себе; осмислення та усвідомлення своїх цінностей; визначення найбільш значимих сфер особистісного становлення та професійної самореалізації	медитації-візуалізації, ситуаційно-рольові ігри
	Узгодження складників самооцінки та самоствавлення; аналіз власних здобутків та визначення шляхів професійної самореалізації	самомоніторинг, технологія моделі SMART, метафоричні асоціативні карти

	Розвиток навичок цілепокладання, визначення найбільш важливих професійних цілей; удосконалення навичок самопізнання та самоусвідомлення	міні-лекції, групове обговорення, метод «моделювання свого майбутнього».
Рефлексивний (2 заняття - 8 год.)	Удосконалення навичок саморефлексії, усвідомлення своїх здобутків та визначення позитивних особистісних та професійних характеристик	Групова та індивідуальна рефлексія твори-роздуми (есе)
	Закріплення позитивного емоційного ставлення до процесу виявлення особистісних ресурсів, осмисленого планування та розвитку суб'єктності власного професійного становлення; рефлексія емоційних переживань та вражень, оцінка особистісних здобутків та визначення перспективних цілей	Метафоричні асоціативні карти, когнітивно-поведінкова практика усвідомлення емоційних станів, групова та індивідуальна рефлексія

Остаточо перевірити результати апробації програми та підтвердити її ефективність дозволила вторинна психодіагностика учасників експериментальної та контрольної груп з використанням ряду діагностичних знарядь, що були задіяні на констатувальному етапі дослідження.

Першим кроком цієї діагностики постало виявлення динаміки структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх психологів. Внаслідок реалізації програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів було зафіксовано значну позитивну динаміку їхнього професійного Я-образу як репрезентанта когнітивного компонента.

Застосування параметричного методу порівняння двох незалежних вибірок з допомогою t-критерію Стьюдента підтвердило зростання рівня сформованості професійного образу «Я» у студентів експериментальної групи ($t = -3,201^{**}$, де $p \leq 0,01$). У контрольній групі також відбулися позитивні зміни професійного Я-образу студентів за рахунок поповнення на 4,00% вибірки носіїв високого рівня, проте ці зміни не є статистично значущими ($t = -0,299$).

Зафіксовано зростання об'єктивності всіх парціальних проявів професійної самооцінки результату в учасників експериментальної групи. Так, вибірка носіїв заниженої самооцінки серед студентів, які взяли участь у тренінгу, зменшилась на 20%, а також вдвічі зменшилась кількість носіїв завищеної самооцінки фахових знань. У контрольній групі виявлено погіршення показників самооцінки професійних знань через зростання на 8% вибірки носіїв заниженої самооцінки, які раніше мали її адекватний рівень. Позитивну динаміку самооцінки професійних умінь і навичок (результат) у експериментальній групі підтверджують показники t-критерію Стьюдента ($t = -3,960^{**}$). У цій же групі виявлено тенденцію до об'єктивізації самооцінки професійно значущих якостей (результат) ($t = -2,628^*$). Натомість, у студентів контрольної групи статистично значущих змін самооцінки професійних умінь і навичок (результат), а також самооцінки професійно значущих якостей (результат) не виявлено.

Встановлено, що участь студентів експериментальної групи у програмі розвитку професійної самосвідомості покращила рівень їхнього комунікативного самоконтролю. Параметричний метод підтвердив значні позитивні зрушення показників самоконтролю в цій групі ($t = -3,118^{**}$). Натомість, у контрольній групі статистично значущих змін комунікативного контролю не встановлено ($t = -0,299$).

**Динаміка провідних чинників розвитку професійної
самосвідомості студентів-психологів
(у % носіїв)**

Рівень Провідні чинники	Високий				Середній				Низький			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
Потреба в саморозвитку	20,05	40,05	16,04	32,06	67,85	55,80	79,85	67,79	12,10	4,15	4,11	0,15
Рефлексивність	20,03	68,10	35,75	24,35	63,87	33,90	59,95	71,55	16,10	0,00	4,30	4,10
Самоповага	4,16	16,45	23,90	24,20	79,70	71,50	56,05	60,10	16,14	12,05	20,15	15,70
Загальна Самооцінка	33,75	60,10	43,80	52,05	62,10	39,85	52,10	47,95	4,15	0,05	4,10	0,10
Професійний «Я образ»	68,02	88,01	79,97	83,98	27,97	11,97	20,02	16,01	4,01	0,02	0,01	0,01
Когнітивний самоконтроль	43,98	60,01	52,02	56,88	31,99	27,80	32,01	31,09	24,03	12,01	15,97	12,03

Встановлено суттєві сприятливі зміни Я-концепції учасників експериментальної групи внаслідок проведення з ними соціально-психологічного тренінгу. Зокрема, виявлено кількісні та якісні позитивні зміни показників образу «Я», особливо оцінки ($t = - 3,100^{**}$) й активності ($t = - 3,482^{**}$), а також зростання рівня адекватності загальної самооцінки ($t = - 3,636^{**}$).

Зафіксовано значне зростання показників рефлексивності як професійно важливої риси в учасників експериментальної групи ($t = - 3,976^{**}$), а також статистично значущу тенденцію до зростання рівнів самореалізації потреби в саморозвитку у цих студентів ($t = - 2,484^*$). Виявлена динаміка показників Я-концепції, рефлексивності та потреби у саморозвитку в студентів контрольної групи не є статистично значущою.

Таким чином, дослідження динаміки структурних компонентів і чинників становлення професійної самосвідомості учасників формульованого експерименту дозволяє зробити висновки, що студенти, в роботі з якими була впроваджена програма розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів засобами актуалізації їх особистісних ресурсів, мають вищий рівень її розвитку, ніж ті, з якими не проводилось розвивальних занять.

За результатами реалізованих теоретичного й емпіричного етапів дослідження були розроблені методичні рекомендації щодо актуалізації внутрішніх ресурсів професійної самосвідомості особистості в студентському віці, призначені викладачам, практичним психологам, соціальним педагогам психологічних служб різних освітніх закладів, в тому числі закладів вищої освіти для практичної роботи зі студентами.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено теоретичний аналіз психолого-педагогічних підходів до проблеми феномену професійної самосвідомості й емпіричне вивчення

соціально-психологічних чинників її становлення у динаміці фахової підготовки майбутніх практичних психологів. Результати проведеного дослідження дали підстави для формулювання таких висновків:

1. У своєму дослідженні ми розуміємо професійну самосвідомість як підсистему загальної самосвідомості особистості, що забезпечує професійне становлення та самореалізацію особистості у професійній сфері на основі усвідомлення професійних вимог, своїх можливостей і емоційно-ціннісного ставлення до себе як представника професійної спільноти; професійну самосвідомість майбутнього практичного психолога як інтегральне, динамічне психічне явище, що знаходить свій вияв в усвідомленні своєї приналежності до спільноти фахівців-психологів, знанні, оцінці та позитивному ставленні до себе як до майбутнього професіонала і прагненні до неперервного особистісного та професійного самовдосконалення.

На основі аналізу чинників професійної самосвідомості зроблено припущення про провідні чинники розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів.

2. Виокремлені структурні компоненти професійної самосвідомості та їх складники: когнітивний, який репрезентує Я-образ, емоційний, що відображається в самооцінці та самоставленні і конативний, що проявляється в комунікативному самоконтролі, саморегуляції особистості.

Встановлено сприятливу динаміку зростання упродовж фахового навчання вибірки майбутніх психологів з високим рівнем сформованості професійного Я-образу та професійної самооцінки потенціалу. Виявлено суперечливий характер формування професійної самооцінки результату через значну кількість носіїв неадекватного (завищеного чи заниженого) рівня, а також розповсюдженість проблеми недостатнього рівня комунікативного самоконтролю серед випускників-психологів. Доведено, що становлення фахової самосвідомості майбутніх психологів відбувається спонтанно, як допоміжний супутній вектор формування їхньої професійної компетентності.

3. Визначено провідні соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, зокрема зовнішні, джерелом яких є соціальний вплив (спонтанний чи керований) і внутрішні, локалізація яких знаходиться в особистості майбутнього фахівця. До зовнішніх соціально-психологічних чинників становлення самосвідомості майбутнього психолога віднесено соціальний престиж професії, професіограму психолога, освітню парадигму ЗВО, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів. До внутрішніх соціально-психологічних чинників становлення самосвідомості майбутнього психолога віднесено мотивацію вибору професії, навчально-професійну мотивацію, ціннісні орієнтації, зміст Я-концепції, рівень рефлексивності та прагнення до саморозвитку.

Зафіксовано, що провідними зовнішніми соціально-психологічними чинниками становлення професійної самосвідомості студентів-психологів є зміст професіограми психолога, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів. Виявлено, що найбільш впливовими внутрішніми чинниками є Я-

концепція, навчально-професійна мотивація й ієрархія ціннісних орієнтацій майбутніх практичних психологів.

4. Доведено ефективність здійснення цілеспрямованого психологічного супроводу становлення професійної самосвідомості студентів-психологів за двома векторами реалізації – мотиваційно-едукативної роботи з викладачами та розвивально-коригувальної діяльності зі студентами. Апробація програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів засобами актуалізації їх особистісних ресурсів підтвердила ефективність застосування соціально-психологічного тренінгу за ознаками підвищення рівня розвитку структурних компонентів і актуалізації функцій професійної самосвідомості випускників-психологів як провідної складової їхньої готовності до професійної діяльності.

5. Внаслідок формувального впливу у студентів експериментальної групи зафіксовано підвищення рівня професійного Я-образу, зростання об'єктивності всіх парціальних проявів професійної самооцінки результату, а також збільшення здатності до ефективного комунікативного самоконтролю. Встановлено статистично значущу позитивну динаміку таких внутрішніх чинників становлення професійної самосвідомості студентів-психологів, як ціннісні орієнтації, Я-концепція, рефлексивність і потреба у саморозвитку.

Розроблені методичні рекомендації для викладачів ЗВО щодо розвитку професійної самосвідомості особистості студентського віку, які можуть бути використані викладачами, психологами, соціальними працівниками психологічних служб закладів вищої освіти для їх практичної роботи зі студентами з метою актуалізації їх професійної самосвідомості.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку професійної самосвідомості особистості студентського віку. Перспективи подальшої науково-дослідницької роботи ми вбачаємо у вивченні співвідношення та взаємовпливу професійної самосвідомості майбутніх психологів з їх фаховою компетентністю та спрямованістю у річизі формування готовності до професійної самореалізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Шахов В. В. Чинники становлення професійної самосвідомості студентів-психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Випуск 6. Том 2. С. 98–104.

2. Шахов В. В. Особистість психолога як чинник успішної професійної соціалізації. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2017. Випуск 5 (50). С. 204–212.

3. Volodymyr Shakhov, Vladyslav Shakhov, Natalia Lebedieva. Socio-psychological features of overcoming complex life situations by students. *Personality and environmental issues*. Vinnytsia: VSPU, 2023.No 2(5). P.56-61.

Статті у наукових виданнях іноземних держав та в наукометричних базах:

1. Bessaraba Olena, Iruna Melnyk, Volodymyr Shakhov, Vladyslav Shakhov, Mateiko Nataliia, Rygel Olesia. The Role of Positive Thinking in Overcoming Stress by a Person: *The Neuroscientific Paradigm BRAIN. Broad Research in Artificial*

Intelligence and Neuroscience. 2022. Volume 13. Issue 3. P. 1–15 (Web of Science).

2. Volodymyr Shakhov, Vladyslav Shakhov. Theories of Personal Development as a Theoretical Basis of Education. *Dyskursy o kulturze. Discourses on Culture*. ISSN 2450-0402. Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk. Nr. 7. Łódź 2017. S. 231-249.

3. Volodymyr Shakhov, Vladyslav Shakhov, Natalia Lebedieva, Socio-psychological Mechanisms of the Minimizing Principle of Educational Influence or the Application of Newton's Third Law in Pedagogy. *Pedagogika Rodziny, Family Pedagogy*. Społeczna Akademia Nauk. Nr 9(1)/2019, S. 47–56.

4. Shakhov Volodymyr, Shakhov Vladyslav. The model of future psychologist professional development at the university. *Adult education in the perspective of change: innovations, technologies, forecasts* : monograph / scientific edition; ed. L. Lukianova, N. Lazarenko, A. Vasylyuk. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych Pedagogium. Warsaw, 2021. P. 148–159.

Статті у колективних монографіях:

1. Шахов В. І., Шахов В. В. Особистісні детермінанти розвитку професійної самосвідомості в студентському віці. *Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів* : монографія / Акімова О. В., Галузяк В. М. [та ін.]. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2016. С. 217–230.

2. Шахов В. В. Психологічні особливості соціально–рольової ідентифікації в умовах студентської групи. *Розвиток особистості майбутнього психолога в умовах трансформації суспільства* : монографія / В. І. Шахов, О. М. Паламарчук [та ін.]. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2016. С. 241–251.

3. Шахов В. В., Шахов В. І. Роль моральної свідомості у розвитку професійної самосвідомості студентів. *Професійне становлення особистості майбутнього вчителя* : монографія / Акімова О., Галузяк В. [та ін.]. Вінниця : «Твори», 2018. С. 303–324.

4. Шахов В. В. Психологічні особливості професійної самосвідомості студентів–психологів. *Особистісно–професійний розвиток майбутніх фахівців соціономічних професій в умовах трансформації суспільства* : монографія / В. І. Шахов, О. М. Паламарчук, В. М. Галузяк [та ін.]. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2018. С. 235–248.

5. Шахов В. В., Шахов В. І. Соціально–психологічні особливості становлення професійної самосвідомості особистості студента. *Особистісно–професійне становлення майбутнього педагога* : монографія / Акімова О. В., Галузяк В. М. [та ін.]. Вінниця : «Твори», 2020. С. 199–226.

6. Шахов В. І., Шахов В. В. Становлення професійної ідентичності майбутніх психологів як умова їх особистісно–професійного самоздійснення. *Теоретико–методологічні засади самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін* : монографія / Паламарчук О. М., Шахов В. І. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 20–43.

7. Shakhov Volodymyr, Shakhov Vladyslav. The model of future psychologist professional development at the university. *Adult education in the perspective of change: innovations, technologies, forecasts* : monograph / scientific edition; ed. L. Lukianova, N. Lazarenko, A. Vasylyuk, O. Holiuk, N. Rodiuk; Wyższa Szkoła Nauk Społecznych

Pedagogium. Warsaw, 2021. P. 148–159.

Також результати дисертаційного дослідження викладено у 14 статтях апробаційного характеру.

АНОТАЦІЇ

Шахов В. В. Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2024.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів.

Визначено сутність професійної самосвідомості майбутніх психологів як відносно стабільної цілісної підструктури особистості, що забезпечує її професійне становлення та самореалізацію у професійній сфері на основі усвідомлення фахових вимог, власних можливостей і емоційно-ціннісного ставлення до себе як представника професійної спільноти. Розроблено й обґрунтовано структурно-процесуальну модель професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, яка містить її компоненти, функції, етапи, соціально-психологічні чинники становлення. Диференційовано соціально-психологічні чинники становлення самосвідомості майбутніх практичних психологів на зовнішні, джерелом яких є соціальний вплив (спонтанний чи керований) і внутрішні, локалізація яких знаходиться в особистості майбутнього фахівця.

Зафіксовано, що провідними зовнішніми соціально-психологічними чинниками становлення професійної самосвідомості студентів-психологів є зміст професіограми психолога, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів. Виявлено, що найбільш впливовими внутрішніми чинниками становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів є їхня Я-концепція, навчально-професійна мотивація й ієрархія ціннісних орієнтацій.

Доведено ефективність здійснення цілеспрямованого психологічного супроводу становлення професійної самосвідомості студентів-психологів за двома векторами реалізації – мотиваційно-едукативної роботи з викладачами та розвивально-коригувальної діяльності зі студентами. Апробація програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів засобами актуалізації їх особистісних ресурсів підтвердила ефективність застосування соціально-психологічного тренінгу за ознаками підвищення рівня розвитку структурних компонентів і актуалізації функцій професійної самосвідомості випускників-психологів як провідної складової їхньої готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: самосвідомість, професійна самосвідомість, професійна самосвідомість майбутнього психолога, чинники розвитку професійної самосвідомості майбутнього практичного психолога, професійна Я-концепція, професійний Я-образ, професійна самооцінка, професійний самоконтроль, рефлексія, ціннісні орієнтації, мотиви вибору професії психолога.

Shakhov V. V. Social and psychological factors in the formation of professional self-awareness of future practical psychologists. – Qualification research paper, manuscript.

The thesis for getting a scientific degree of candidate of psychological sciences according to specialty 19. 00. 07 – «Pedagogical and age psychology». Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2024.

The thesis is devoted to the study of social and psychological factors in the formation of professional self-awareness of future practical psychologists. The definition of professional self-awareness is formulated as a relatively stable integral personality structure, which ensures its professional formation and self-realization in the professional sphere on the basis of awareness of professional requirements, one's own possibilities and emotional and valuable attitude towards oneself as a representative of the professional community. A structural and procession model of professional self-awareness of future psychologists has been developed and substantiated, which includes its components, functions, stages, and social-psychological factors of formation. The social and psychological factors of the formation of self-awareness of future psychologists are differentiated into external, the source of which is social influence (spontaneous or controlled) and internal, the localization of which is in the personality of the future specialist.

A favourable growth dynamics was established during professional training of a sample of future psychologists with a high level of formation of a professional self-image and professional self-assessment of potential. The contradictory nature of the formation of professional self-assessment of the result due to a significant number of carriers of an inadequate level, as well as the prevalence of the problem of an insufficient level of communicative self-control among psychology graduates, was revealed. It was recorded that the leading external socio-psychological factors in the formation of the professional self-awareness of psychology students are the contents of the professional profile of a psychologist, the guidance of teachers and examples of the work of professionals. It was revealed that the most influential internal factors in the formation of professional self-awareness of future psychologists are their self-concept, educational and professional motivation and hierarchy of value orientations.

The appropriateness of purposeful psychological support for the formation of professional self-awareness of psychology students has been proved in two implementation vectors - motivational and educational work with teachers and developmental and corrective activities with students. Approbation of programs for the development of professional self-awareness of future psychologists by means of actualization of their personal resources confirmed the effectiveness of the application of social-psychological training based on the signs of increasing the level of development of structural components and actualization of the functions of professional self-awareness of psychologist graduates as a leading component of their readiness for professional activity.

Key words: self-awareness, professional self-awareness, professional self-awareness of a future psychologist, factors of development of professional self-awareness of a future practical psychologist, professional self-concept, professional self-image, professional self-evaluation, professional self-control, reflection, value orientations, motives for choosing the profession of a psychologist.

Підписано до друку 09.04.2023 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 036
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК 7896 від 25.07.2023.
(044) 239-30-26.